

Hans Fallada

In mijn vreemde land

Berichten uit de gevangenis, 1944

Bezorgd door
Jenny Williams en Sabine Lange

Vertaling
Anne Folkertsma

Cossee
Amsterdam

Hans Fallada bij Uitgeverij Cossee

Alleen in Berlijn
Wat nu, kleine man?
De drinker

Oorspronkelijke titel *In meinem fremden Land.*

Gefängnistagebuch 1944

© Aufbau Verlag GmbH & Co. KG, Berlijn 2009

Nederlandse vertaling © 2013 Anne Folkertsma

en Uitgeverij Cossee bv, Amsterdam

Afbeelding p. 1: bladzijde uit het originele manuscript.

(Akademie der Künste, Berlijn)

Afbeelding p. 2: karikatuur van e.o. plauen (1943).

Omslagillustratie Ullstein Bild

Boekomslag Marry van Baar

Typografie binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven

Druk Ten Brink, Meppel

ISBN 978 90 5936 450 9 | NUR 302

Op 4 september 1944 wordt Hans Fallada voor onbepaalde tijd ter observatie opgenomen in de gevangenis Neustrelitz-Strelitz, op de afdeling voor 'geestelijk gestoorde delinquenten'.* Zijn lot is volkomen ongewis.

Het is niet voor het eerst dat deze zoon van een rechter van het Rijksgerechtshof achter de tralies belandt: in 1923 en 1926 was hij voor verduistering al eens veroordeeld tot achtereenvolgens zes maanden en tweeënhalf jaar gevangenisstraf. In beide gevallen speelde zijn drugsverslaving een belangrijke rol. In 1933 legde men hem samenzwering tegen de Führer ten laste en zat hij ter bescherming van de staatsveiligheid elf dagen in hechtenis. Maar in het najaar van 1944 verwijt men hem iets anders: Fallada wordt ervan beschuldigd op 28 augustus 1944 zijn 'voormalige echtgenote met doodslag te hebben bedreigd'.

Op 5 juli 1944 was hun echtscheiding uitgesproken. Toch woonden ze nog steeds samen op hun boerderij in Carwitz: Anna (Suse) Ditzgen verbleef in het huis met hun drie kinderen, haar schoonmoeder en een voortdurend wisselend aantal als gevolg van bombardementen dakloos geworden vrienden en familieleden, en Hans Fallada had zijn intrek genomen in het kamertje van de tuinman in de schuur. Op die bewuste maandagmiddag eind augustus lost de zwaar beschonken Fallada tij-

*Zie pagina 289 voor aantekeningen.

dens een ruzie een schot met zijn zakpistool. Anna Ditzen weet hem het wapen te ontfutselen, gooit het in het meer en waarschuwt dokter Hotop, hun huisarts in het naburige Feldberg. Zowel Fallada als Anna Ditzen verklaart achteraf dat het schot geen poging tot doodslag was. Dokter Hotop laat zijn patiënt door de veldwachter ter ontnuchtering naar Feldberg brengen. Aldus had de zaak met een sisser kunnen aflopen, maar het verhaal komt een overijverige, jonge officier van justitie ter ore. Hij staat erop Hans Fallada over te brengen naar het kantongerecht in Neustrelitz om hem daar te verhoren. Op 31 augustus wordt besloten dat 'de aangeklaagde tijdelijk wordt ondergebracht in een psychiatrische inrichting'. Op 4 september vallen de deuren van de gevangenis Neustrelitz-Strelitz achter Hans Fallada in het slot. Hij wordt voor onbepaalde tijd op de psychiatrische afdeling III geplaatst, bij de ontoerekeningsvatbaar respectievelijk beperkt toerekeningsvatbaar verklaarde delinquenten. Het lijkt met hem gedaan te zijn: een alcoholist, een geestelijk en lichamelijk wrak, een auteur die niet tot schrijven in staat is.

Maar Fallada benut zijn hechtenis voor ontwenning – en voor literair werk. Al in 1924 had hij in de gevangenis van Greifswald bij wijze van zelftherapie een dagboek bijgehouden. Daarom vraagt hij ook dit keer om pen en papier. Met succes. Hij krijgt 92 vel gelinieerd papier (184 pagina's) van ongeveer A4-formaat. Naast een aantal korte verhalen schrijft Fallada *De drinker*. Aangezien zijn roman over 'alcoholisme' niet wordt ontdekt, verstout hij zich vanaf 23 september zijn herinneringen aan de nazitijd op te schrijven. Hij behoort tot degenen die in het land zijn gebleven en heeft de jaren van het Derde Rijk in Duitsland doorgebracht, voornamelijk op het platteland van Mecklenburg, en daar 'het leven geleefd als ieder ander'. Nu wil hij getuigenis afleggen. Juist hier, in dit 'dodenhuis', lijkt de tijd hem rijp voor zijn persoonlijke afrekening met het naziregime,

die tevens een rechtvaardiging is van zijn pijnlijke compromissen en concessies als schrijver in het Derde Rijk.

In het najaar van 1944 heeft de verwoestende oorlog zijn laatste fase bereikt en tekent de ineenstorting van Hitlers Duitsland zich steeds duidelijker af. De geallieerden rukken van alle kanten op: Amerikaanse troepen bereiken de westgrens van het Duitse Rijk, het Rode Leger stoot door naar Oost-Pruisen. Tegelijkertijd nemen de terreur en repressie van het naziregime in Duitsland toe. Met wat hij nu opschrijft, zet Fallada zijn leven op het spel.

Omgeven door 'moordenaars, dieven en zedendelinquenten', en onder voortdurend toezicht van zijn bewakers schrijft hij snel en gejaagd; regel na regel ontdoet hij zich van zijn haat tegen de nazi's en de vernederingen van de laatste jaren. Hij gaat daarbij weloverwogen te werk. Ter camouflage en om papier te besparen gebruikt hij afkortingen: 'n.' staat bijvoorbeeld voor 'nationaalsocialistisch' of 'nationaalsocialisme' en 'n.'s' voor de 'nazi's'. Hoewel zijn minuscule schrift de bewakers toch al afschrikt, gaat Fallada met zijn codering nog verder: hij draait voltooide manuscriptpagina's ondersteboven en schrijft tussen de regels door; hij draait het blad zo vaak mogelijk om. Zijn gevaarlijke aantekeningen, micrografie en kalligrafische raadsels tegelijk, worden een soort 'geheimschrift' dat alleen nog moeizaam met een loep te ontcijferen valt.

Op zondag 8 oktober 1944 krijgt Hans Fallada een dag verlof. Onder zijn hemd smokkelt hij zijn geheime notities de inrichting uit.

23-IX-44. Op een dag in januari [1933] zaten mijn brave uitgever R.[owohlt] en ik 's avonds in Schlichters wijnlokaal in Berlijn aan een vrolijke dis. Onze wederhelften en een paar goede flessen Steinwijn hielden ons gezelschap. We waren, zoals het in de Schrift staat, vol goede wijn en deze keer was hij bij ons ook goed gevallen. Bij mij kon je daar niet altijd van op aan. Het was heel onvoorspelbaar welke uitwerking wijn op me had, meestal maakte hij me twistziek, betweterig en opschepperig. Maar die avond gebeurde dat niet en had hij me in een vrolijke, wat spotzieke bui gebracht, dus ik was het ideale gezelschap voor R., die onder invloed van alcohol altijd in een reusachtige, honderd kilo zware zuigeling verandert. Hij zat met een vuurrood gezicht aan tafel, terwijl de alcohol als het ware uit alle poriën van zijn lichaam leek te wasemen, een soort moloch, maar een tevreden, verzadigde moloch, terwijl ik mijn grappen en anekdotes ten beste gaf, waar zelfs mijn brave eega hartelijk om moest lachen, hoewel ze die verhaaltjes al minstens honderd keer had gehoord. R. had de toestand bereikt waarin zijn geweten hem weleens opdraagt ter vermaak van de gasten ook een duit in het zakje te doen: hij liet de kelner dan soms een sektglas brengen dat hij, op de steel na, stukje bij beetje met zijn tanden verbrijzelde en helemaal opat – zulks tot afschuw van de dames, die er niet over uit konden dat hij zich daarbij in het geheel niet sneed. Ik heb echter één keer meegemaakt dat R. bij deze haast kannibalistisch aandoende glasvreterij zijn meester vond. Hij

— | | —

liet een sektglas brengen en een stille, zachtmoedige heer uit het gezelschap deed het hem na. Rowohlt at het glas op, de heer ook. Rowohlt zei genietend: 'Zo! Dat heeft me goedgegaan!' Hij vouwde zijn handen op zijn buik en keek triomfantelijk in het rond toen de zachtmoedige heer hem aansprak. Hij wees op de kale glazen steel die voor R. stond. Verwijtend vroeg hij: 'En de steel eet u niet op, meneer Rowohlt? Die is nu juist het lekkerst!' Na deze woorden werkte de zachtmoedige heer hem onder onbedaarlijk gelach van het gezelschap naar binnen. R., die zijn triomf aan zijn neus voorbij zag gaan, was pijnlijk en heeft het zachtmoedige heerschap die nederlaag nooit vergeven!

Overigens kon je je in R. ook lelijk vergissen; al was hij de allerzoetste zuigeling, die amper nog uit zijn samengeknepen ogen leek te kunnen kijken, hij was altijd helder van geest en vooral rekenen kon hij gruwelijk goed! Toen ik nog niet van die eigenschap op de hoogte was en wat krap bij kas zat, heb ik hem een keer in die zuigelingentoestand een loer proberen te draaien en een bijzonder gunstig contract met hem willen sluiten. Ik zie ons daar nog samen menukaarten volkalken met eindeloze kolommen cijfers. Uiteindelijk sloten we in een vrolijk benevelde staat ons contract en lachte ik in mijn vuistje omdat ik de sluwe zakenman eindelijk eens te slim af was geweest, maar het resultaat was natuurlijk dat hij mij en niet ik hem bij de neus had genomen, en niet zo'n beetje ook...! Rowohlt was zelf naderhand zo van het contract geschrokken dat hij me het grootste deel van zijn buit vrijwillig teruggaf.

Maar die avond kwam het niet tot glas eten noch tot zaken doen. Die avond voelden we ons aangenaam verzadigd. We hadden de heerlijke ijsgekoelde salades van Schlichter gegeten, zijn bouillabaisse, zijn boeuf stroganoff, zijn uitmuntende Hollandse oude kaas; behalve met wijn hadden we onze maag af en toe met wat frambozen-eau de vie verwarmd, en we keken nu

naar de spiritusvlammetjes van onze vier koffiezetapparaten die onze mokka verwarmden, terwijl we af en toe nog bedaard maar intens genietend een mondjevol wijn namen. We hadden ook alle reden om tevreden te zijn met onszelf en onze prestaties. Wel lag het 'wereldsucces' van *Der kleine Mann* inmiddels achter ons, zoals alle wereldsuccessen direct weer worden afgelost door een nieuw, nog groter succes – ik weet niet meer of dat *The Good Earth* van Pearl Buck was of *Gone with the Wind* van Mitchell. Ik had sindsdien *Wir hatten mal ein Kind* geschreven, dat de lezers niet beviel, hoewel het mij als schrijver bijzonder goed beviel, en werkte op dat moment aan de *Blechnapf*. Misschien zou ook de *Blechnapf* geen nieuw wereldsucces worden, maar dat had zijn tijd, alles had zijn tijd. Het was de eenvoudigste zaak van de wereld om een wereldsucces te boeken, je hoefde het alleen maar te willen. Momenteel was ik met andere dingen bezig die me zeer interesseerden; als het me op een dag zou interesseren een wereldsucces te boeken, dan zou me dat geen enkele moeite kosten.

Rowohlt hoorde deze eerder beschonken dan serieus bedoelde ontboezemingen bijna als een gestaag knikkend pagodebeeldje aan en bevestigde mijn woorden af en toe met 'Zo is het maar net' en 'Gelijk hebt u, vaders'. Onze brave dames waren het een beetje beu geworden voortdurend aan de lippen van de beroemde schrijver en zijn beroemde uitgever te hangen en louter wijze woorden aan te horen, ze bespraken intussen kwesties van huishoudelijke en opvoedkundige aard en zaten op gedempte toon aan het andere eind van de tafel te smoezen. Langzaam vielen de eerste, zeer geurige druppels mokka in de kopjes onder de tuitjes... En in deze hoogst aangename ambiance kwam er opeens een opgewonden kelner binnenstormen die ons eraan herinnerde dat er naast onze volmaakt geordende, particuliere wereld nog een veel grotere buitenwereld bestond,

waarin het er op dat moment zeer turbulent toeging. Met de uitroep: 'De Rijksdag staat in brand! De Rijksdag staat in brand! De communisten hebben hem aangestoken!' rende hij in het restaurant van vertrek naar vertrek. Dat wekte ons tot leven! We sprongen op, keken elkaar begrijpend aan en riepen om een kelner. 'Ganymedes,' riepen we naar deze volgeling van Lucullus. 'Bestel onmiddellijk een taxi! We willen naar de Rijksdag! We willen G.[öring] helpen vuurtje stoken!' Onze trouwe eega's trokken wit weg van schrik. G. was geloof ik pas een paar dagen aan de macht en conc.kampen bestonden nog niet, maar de reputatie die de mannen die het roer in Duitsland hadden overgenomen [vooruitsnelde], was niet bepaald zo dat je ze voor zachtmoedige lammetjes kon verslijten. Nog altijd zie ik de verwarde, beangstigende en tegelijk bizarre situatie voor me: wij beiden, inmiddels in de ban van een ware furor teutonicus, elkaar diep in de ogen kijkend en tegen elkaar brullend dat we absoluut mee wilden doen met vuurtje stoken; onze van schrik wit weggetrokken vrouwen, die ons probeerden te sussen en ons in elk geval weg wilden hebben uit deze zaak, die de naam had met de *n.*'s te sympathiseren, en een kelner in de deuropening die vlug wat in zijn rekeningboekje schreef, naar wij door de opbeurende bijval aannamen: een samenvatting van onze manhaftige praatjes. Uiteindelijk is het onze vrouwen toch gelukt ons de deur uit, de straat op en een auto in te werken – ik neem aan onder het voorwendsel samen naar het brandende Rijksdaggebouw te gaan kijken. Maar daar reden we niet gezamenlijk naartoe, want eerst zetten we Rowohlt en zijn vrouw af bij hun appartement en daarna begon onze wagen aan de verre reis naar het oosten, waar ik destijds met mijn vrouw en ons toen nog enige zoontje in een dorpje aan de Spree woonde. De zachtmoedige woorden van mijn vrouw hadden me intussen dusdanig gekalmeerd dat ik in het voorbijgaan zonder zelf eni-

ge lust tot brandstichten te hebben naar de vurige, uit de koepel van de Rijksdag slaande vlammen kon kijken, dat onheilspellende vuurbaken dat het begin van de weg naar het Derde Rijk markeerde. Het was maar goed dat we die avond onze vrouwen bij ons hadden – anders was er die dag in januari 1933 een eind aan onze activiteiten en waarschijnlijk ook aan ons leven gekomen en was dit boek nooit geschreven. Ook de nijver noterende ober, die nog een paar nachten in onze dromen rondspookte, liet niets meer van zich horen: vermoedelijk had hij alleen snel de rekening voor zijn voltallig opbrekende gasten opgemaakt.

(24.IX.44) Dat onbeduidende voorval is typerend voor de instelling waarmee veel brave Duitsers het bewind van de *n.*'s tegemoetzagen. We hadden in onze Duits-nationale of democratische of sociaaldemocratische of zelfs communistische kranten al wel het nodige gelezen over de bruutheid waarmee deze heren hun doelen plachten te verwezenlijken, maar dachten toch: het zal allemaal wel meevallen! Nu ze aan de macht zijn, zullen ze wel merken hoe groot de afstand tussen een partijprogramma en de verwerkelijking ervan is! Zij zullen ook water bij de wijn moeten doen – net als iedereen. Ze zullen zelfs heel wat water bij de wijn moeten doen! Van de onverzettelijkheid van die lui, van de onmenselijke hardheid waarmee ze letterlijk over lijken, over bergen lijken gingen, hadden we toen nog geen idee. Soms ontwaakten we bijna, bijv. toen we hoorden dat een telg uit huize U.[llstein] bij zijn arrestatie, als antwoord op het misschien wat arrogant geformuleerde verzoek dat hij graag eerst zijn tanden zou willen poetsen, meteen met een gummiknuppel werd neergeslagen en meer dood dan levend werd afgevoerd. Het hagelde werkelijk arrestaties en rijkelijk veel van die arrestanten werden 'op de vlucht' neergeschoten. Maar dan dachten we meteen ook

weer: daar hebben wij niets mee te maken. Wij zijn immers vredelievende burgers, wij hebben ons nooit met politiek beziggehouden. We waren echt behoorlijk stom: juist omdat we ons niet met politiek hadden beziggehouden, d.w.z. juist omdat we niet tot die ene zaligmakende partij waren toegetreden en [dat] ook nu niet deden, gedroegen we ons heel verdacht. We hadden het zo makkelijk kunnen hebben; juist in de maanden januari tot en met maart drieëndertig begon de massale stormloop op de partij, die de destijds toegetreden leden de bijnaam ‘*Märzgefallene*’ opleverde. Vanaf maart had de partij de toelating beperkt en gebaseerd op een zorgvuldige toetsing en schifting. De Märzgefallene werden een hele tijd ook als tweederangsliden behandeld, maar het verschil vervaagde met de jaren en de Märzgefallene deden uit zichzelf al alles wat in hun vermogen lag om hun geloofwaardigheid en trouw te bewijzen. Vooral uit hun gelederen stamden de *n.*'s die later als de grote uitslovers werden beschouwd: ze probeerden de genadeloze hardheid van de oude garde van de partij bij het uitvoeren van alle maatregelen nog naarstig te overtreffen – voor zover het natuurlijk niet om hun eigen hachje ging. Over een paar van die bijzonder frisse jongens die ik zou leren kennen, kom ik weldra nog te spreken.

Op zich hadden Rowohlt en ik alle reden heel voorzichtig te zijn: we waren beiden verdacht – hij meer dan ik, maar in elk geval waren we verdacht – en meer hadden de machthebbers niet nodig, zij hechtten geen waarde aan nuances. Ze hebben immers permanent met bruut geweld geregeerd, en vooral hebben ze door meedogenloos met grof geweld te dreigen eerst hun eigen en daarna menig ander volk geïntimideerd en onderworpen. Ze hebben nooit enig gevoel gehad voor de subtiliteiten van een zacht sturende maar ijzeren hand, dat ging hun verstand ver te boven. Dreigen, altijd maar dreigen. Doe dit, of anders: kopje kleiner! Laat dat, of anders: de galg! Uit zulke

bijzonder primitieve opvattingen bestond de hele wijsheid van hun regering, vanaf het begin tot het hopelijk nabije eind.

Dus Row. en ik waren beiden verdacht. Hij stond bekend als een 'Jodenvriend', zijn uitgeverij werd door een *n.*-krant een keer als 'synagogefiliaal' omschreven. Hij had het werk van Emil Ludwig uitgegeven, die door de *Kampfblätter* hardnekkig Emil Ludwig Cohn werd genoemd, hoewel hij de naam 'Cohn' nog nooit van zijn leven had gebruikt. Row. was ook de uitgever van Tucholsky, die in zijn *Weltbühne* een verbeterde strijd tegen de clandestiene activiteiten van de Reichswehr had gevoerd. Verder had R. het *Tagebuch* opgezet, een weekblad over economisch beleid, dat het opnam voor de Volkenbond en de mondiale economie, dat de duistere machinaties van de 'industriebaronnen' onthulde en gekant was tegen elk streven naar autarkie. Hij had ook – de lijst van zijn misdaden is echt schrikbarend lang – Knickerbocker uitgegeven, de Amerikaanse journalist die zo pakkend over de rode handel en wandel en het fascisme in Europa wist te berichten en wie na een hoogstpersoonlijke interventie van de heer G.[öring] de perskaart voor de openingszitting van de Rijksdag onder aegide van de *n.*'s was geweigerd. En ten slotte had Rowohlts ook nog de brochure 'Adolf Hitler Wilhelm III' uitgegeven, waarin op verrassende overeenkomsten van het karakter en het temperament van beide heren werd gewezen; hij had het boekje *Kommt das Dritte Reich?* gepubliceerd, dat over die komst niet bepaald enthousiast was, en vooral had hij een *Geschichte des Nationalsozialismus* gedrukt en uitgegeven, waarin alle tegenstrijdigheden, schanddaden en stomiteiten van de nog zo jonge partij genadeloos werden blootgelegd. Dat boek is vervolgens voor fabelachtige bedragen onder de toonbank verkocht – officieel belandde het natuurlijk meteen op een van de brandstapels die ten tijde van de machts-overname overal in Duitsland oplaaiden en waarop in het al-

gemeen vrij klakkeloos alles werd verbrand wat van in de verte Joods klinkende hand was. (Met de literaire kennis van de *n.*-beulen was het nogal droevig gesteld, net als met hun kennis in het algemeen trouwens.) En verder had *R.* ook nog eens talloze kunstzinnige Joodse auteurs in zijn fonds en liepen er nog genoeg Joodse medewerkers rond in zijn bedrijf. Genoeg? Veel te veel! (Een van die Joodse medewerkers zou hem overigens later – althans volgens de officiële lezing – de kop kosten, maar daar kom ik nog op terug.) Politiek liet *R.* geheel en al koud; als hij in een goede bui was noemde hij zichzelf een ‘pan-chaoot’, en inderdaad was en is hij ook tegenwoordig waarschijnlijk nog echt een man die het best gedijt in enigszins woelige en warrige tijden. Zijn uitgeverij beleefde haar bloeiperiode in de zware jaren na de revolutie en kort na de invoering van de *Rentenmark*.

Van mijn zondenregister hoef ik waarschijnlijk niet even uitvoerig verslag te doen, op de volgende pagina’s zal te lezen zijn hoeveel ze van me hielden, hoe ijverig ze mijn werk steunden en welke fijne jaren ik sinds 1933 met de mijnen heb gehad. Hier volstaat vermoedelijk de vermelding dat vooraanstaande, ‘representatieve’ *n.*-kranten en tijdschriften mij als de ‘parade-goij van alle Joden van de Kurfürstendamm’ bestempelden, dat ze ‘een berucht pornograaf’ van me maakten en me tot op de dag van vandaag elk recht op een vrij bestaan als schrijver in Duitsland hebben betwist.

Hun opponenten hebben me heel erg kwalijk genomen en verweten dat ik uit die vijandige attitude geen persoonlijke consequenties heb getrokken en Duitsland niet net als andere emigranten heb verlaten. Ik heb genoeg genereuze aanbiedingen gekregen. Al ten tijde van de bezetting van Tsjecho-Slowakije is me voorgesteld de dreigende oorlog te ontvluchten en met mijn naasten naar een nabijgelegen land af te reizen, waar mij comfortabele huiselijkheid, optimale werkomstandigheden en een

zorgeloos leven in het vooruitzicht werden gesteld en waar ik meteen een verblijfsvergunning zou hebben gekregen. En weer heb ik, ondanks al mijn negatieve ervaringen sinds '33, 'nee' gezegd; weer heb ik, terwijl ik in mijn schrijven werd geremd, voortdurend vijandig werd bejegend, als tweederangsburger werd behandeld en door een zijn schaduw vooruitwerpende noodzakelijke oorlog werd bedreigd, 'nee' gezegd; liever stelde ik mezelf, mijn vrouw en mijn kinderen aan al die gevaren bloot dan mijn vaderland te verlaten, want ik ben een Duitser; ik zeg dat zelfs vandaag nog met trieste trots, ik houd van Duitsland, ik wil nergens anders ter wereld leven en werken dan in Duitsland. Ik zou het waarschijnlijk ook nergens anders kunnen. Wat voor Duitser zou ik zijn als ik er ten tijde van nood en vernedering tussenuit was geknepen en een makkelijk leven had verkozen? Want ik houd van dit volk dat de wereld onvergankelijke klanken heeft geschonken en zal blijven schenken. Hier zijn liederen gezongen als in geen ander land ter wereld, hier in Duitsland hebben klanken geklonken die niet meer gehoord zullen worden als dit volk ten onder gaat! Dit volk is zo trouw, zo geduldig, zo standvastig – en zo gemakkelijk te verleiden! Omdat het zo gelovig is – het gelooft elke charlatan.

En ik zeg hier zonder enige terughoudendheid: het zijn niet de Duitsers geweest die het pad voor de *n.*'s het meest hebben geëffend – dat hebben de Fransen en Engelsen gedaan. Sinds 1918 zijn er heel wat regeringen geweest die maar al te graag goed hadden willen samenwerken – maar ze hebben nooit de kans gekregen! Steeds verloor men uit het oog dat ze niet alleen uitvoerders van maatregelen van buitenlandse mogendheden waren, maar ook vertegenwoordigers van een verkommerd, verhongerd volk dat hun dierbaar was! Zij hebben ons in de afgrond, in de hel gestort waarin we vandaag leven!

Ja, ik ben gebleven, en vele anderen met mij. We hebben el-

kaar moed ingesproken en we zijn iets geworden in Duitsland, laat ik het hier zonder enige arrogantie, nee, in alle bescheidenheid stellen: wij zijn het zout gebleven, niet alles is laf en smakeloos geworden. Natuurlijk werd het in mijn omgeving bekend dat ik een zwart schaap was; in mijn huis is nooit ‘Heil Hitler’ gezegd, en voor zulke zaken ontwikkelden de mensen in Duitsland destijds vreemd genoeg een zesde zintuig. Menigeen heeft zijn hart bij mij gelucht, wat ons dan allebei de kracht gaf het vol te blijven houden. We hebben geen belachelijke acties ondernomen als het smeden van samenzweringen of het beraamen van staatsgrepen, wat destijds in het buitenland door een compleet verkeerde inschatting van de ernst van de situatie altijd van ons werd verwacht. We waren namelijk geen zelfmoordenaars, met onze dood zou niemand iets zijn opgeschoten. Maar we waren het zout der aarde – en als het zout zijn smaak verloren heeft waarmee zal het gezouten worden?

Hoewel het eigenlijk helemaal niet op deze plek thuishoort, wil ik hier kort vertellen over iets wat ik in mijn eerste jaren na de machtsovername heb meegemaakt. Misschien geeft het een indruk van hoe de sfeer bij mij thuis ervoor zorgde dat gelijkgestemden meteen hun anders angstvallige zwijgen verbraken. Op een dag kwam er een monteur uit Berlijn om de een of andere machine te repareren. Het was zo’n echte Berlijner, een slimme vent, en hij had meteen door wat voor vlees hij in de kuip had. Aan tafel – we eten altijd met z’n allen – ontdooide hij zienderogen en vertelde hij de volgende amusante en leerzame anekdote, waaruit blijkt dat er in Duitsland ook in de zwaarste tijden in alle beroepen en standen eerlijke, onverschrokken mannen zijn geweest (en zullen zijn). Dus die monteur vertelt in onvervalst plat Berlijns: ‘Dus d’r wordt aan de deur gebeld en als ik opendoe staat daar een van die bedelaars van de Führer voor me neus, met ’n lijst in z’n fikken. “Ik kom van het Win-

terhilfswerk,” zegt die gozer, “en het is ons echt opgevallen dat u nog nooit iets aan de grootse offers van het Duitse volk heb bijgedragen, aan de Winterhulp bedoel ik...” En dan komt-ie pas goed op dreef; ik laat hem lullen en zodra hij klaar is zeg ik: “Man,” zeg ik, “hou toch op, ik geef toch niks!”

“Tja,” zegt-ie, “maar als u nou wéér niks geeft dan moet ik op deze adressenlijst een cirkel achter uw naam zetten en daar zou u nog weleens gedonder mee kunnen krijgen.”

“Man,” zeg ik weer, “wat jij voor meetkundige krabbels achter me naam zet zal me worst wezen, ik geef tóch niks!”

“Man!” dramt-ie dan. “Doe toch niet zo stom, spring toch niet met open ogen in de afgrond! Geef me vijftig pfennig, dan hoef ik niks te doen – en klaar is Kees!”

“Dat denk jij!” zeg ik. “Maar vijftig pfennig is een heel brood en dat brood kan ik niet missen want ik heb vijf koters.”

“Wat!” roept die kerel enthousiast: “Vijf koters? Precies wat de Führer wil.”

“Zeker weten!” zeg ik, “alleen moet ik u er wel op wijzen dat ik al die koters vóór de staatsgreep heb gemaakt!”

“Man,” zegt-ie, “u wordt van ze lang-zal-ze-leven geen goeie nationaalsocialist!”

“Nou sla je de spijker op de kop!” antwoord ik. “Ik word zelfs geen sléchte nationaalsocialist!”

Ik moet bekennen dat dat verhaal diepe indruk op me heeft gemaakt, en die uitspraak over de slechte *n.* die hij ook niet wil worden, heeft me op de dagen die nog komen zouden in allerlei situaties geholpen.

En als ik me vandaag afvraag of ik er wel goed aan heb gedaan in Duitsland te blijven, zeg ik vandaag nog: ‘Ik heb er goed aan gedaan!’ Mij is wel verweten dat ik uit vrees voor mijn bezittingen of uit lafheid hier ben gebleven, maar dat is echt niet waar. In het buitenland had ik meer en eenvoudiger geld kunnen ver-

dienen dan hier en een veiliger leven kunnen leiden. Hier heb ik het verschrikkelijk moeilijk gehad, ik heb in Berlijn vele uren in de schuilkelder gezeten, ik heb de ramen rood [zien] kleuren en ben eerlijk gezegd vaak heel bang geweest. Mijn bezittingen lopen voortdurend gevaar, voor mijn boeken wordt al een jaar geen papier meer toegewezen – en ik schrijf deze regels in een gesloten inrichting in Strelitz waar ik door de goedertierenheid van de hoofdofficier van justitie als ‘geesteszieke die een gevaar voor de gemeenschap vormt’ in september 1944 ben ondergebracht en waar me de strop boven het hoofd hangt. Om de tien minuten komt er een bewaker mijn cel binnen, hij kijkt nieuwsgierig naar mijn krabbels en vraagt wat ik schrijf. Ik zeg: ‘Een verhaal voor kinderen’ en ga door met schrijven. Ik zet elke gedachte aan wat er met me gebeuren zal als iemand deze regels leest van me af. Ik moet ze schrijven. Ik vermoed dat het eind van de oorlog nadert en wil voor die tijd nog opgeschreven hebben wat ik heb meegemaakt: na de oorlog zullen honderden mensen dat doen. Nee, dan liever nu – al is het levensgevaarlijk. Ik woon hier samen met vierentachtig grotendeels compleet gestoorde mannen, die zich bijna allemaal als moordenaar, dief of zedendelinquent aan strafbare feiten schuldig hebben gemaakt. Maar dan nog, onder deze omstandigheden zeg ik: ‘Ik heb er goed aan gedaan in Duitsland te blijven. Ik ben een Duitser en ga liever met dit onzalig-zalige volk ten onder dan in den vreemde ten onrechte gelukkig te zijn!’

Ik keer terug naar R. en mij en naar die nog zo argeloze dagen in januari 1933. Ja, we waren heel verdacht, en soms gaven we dat onszelf toe. Maar we stelden onszelf telkens weer gerust met de dwaze zin: ‘Zo erg zal het wel niet worden – in elk geval niet voor ons.’ We hadden geen enkel houvast en waren nu eens heel lichtzinnig, dan weer heel behoedzaam. Het ene moment vertelde Rowohlt zijn vrouw de nieuwste grap over G., en even